

Receptarea literaturii române în Slovacia

Jana Páleníková

„O cultură marginală nu este o cultură inferioară,” a scris Sorin Alexandrescu¹. Îmi permit să-l parafralez cu constatarea că o literatură marginală nu este o literatură inferioară. Scriind aceste cuvinte, am în vedere atât literatura română, la a cărei receptare în Slovacia mă voi referi în rândurile următoare, cât și la literatura slovacă a cărei parte organică devine literatura română tradusă.

Traducerile din literatura română în limba slovacă au început să apară de la începutul secolului trecut, ceea ce ne dă dreptul să spunem că literatura română are, deja, o anumită tradiție în Slovacia. E adevărat că niciodată n-a fost în centrul atenției, de asemenea, însă, trebuie subliniat că nici n-a fost marginalizată, dar nici n-a fost considerată ca fiind mai puțin valoroasă. O dovedește, pe de o parte, numărul volumelor traduse – în total aproape șaptezeci, dintre care șazeci publicate după anul 1945, pe de altă parte diferențierea lor tematică și cea de gen. Numărul traducerilor publicate în reviste se apropie de cinci sute. O problemă mult mai serioasă decât cea a cantității traducerilor s-a dovedit a fi imaginea generală a literaturii române, care părea, datorită operelor traduse, destul de unilaterală. Majoritatea prozelor, traduse de la sfârșitul celui de al II-lea război mondial, s-au inspirat, din punct de vedere tematic, din mediul preponderent rural. În consecință, imaginea literaturii române reprezenta, în același timp, imaginea României ca atare, adică o imagine a României pastorale, foarte asemănătoare cu realitatea slovacă, o imagine a unei lumi rurale, presărate cu o mulțime de tablouri pitorești, o imagine a spațiului unde oamenii trăiesc aproape idilic și unde granița dintre bine și rău e bine delimitată. La această imagine au contribuit, în primul rând, operele lui Mihail Sadoveanu, ale lui Liviu Rebreanu sau Zaharia Stancu. Alți prozatori, de exemplu, Eugen Barbu sau Alexandru Ivasiuc au schimbat parțial această imagine constantă îmbogățind-o, dar schimbarea radicală s-a produs abia la începutul anilor '70. Atunci a apărut traducerea romanului *Îngerul a strigat* (1974) care a atras atenția cititorului slovac asupra unei lumi neobișnuite din delta Dunării și din portul Brăila, prin care România era racordată la Orient.

Romanul lui Mateiu Caragiale, *Craii de Curtea Veche*, a jucat, și el, în un rol important în continuarea tradiției receptării literaturii române, transferând un colorit exotic și urmărind linia modernismului european în proza românească interbelică. Cititorului slovac i s-a dezvăluit un spațiu cultural necunoscut, situat la intersecția Europei cu Orientul, pe de o parte un estetism rafinat de proveniență europeană și, pe de altă parte, lumea balcanică a declasaților, viața lor amorală în Bucureștiul nocturn, „la porțile Răsăritului unde totul e luat cu ușurință.”

¹ Cf. *O cultură marginală nu este o cultură inferioară*, în Sorin Alexandrescu, *Identitate în ruptură*, București, Editura Univers, 2000, p. 30-34.

La acele opere care au capacitatea de a schimba imaginea bine fixată a literaturii române trebuie adăugat și romanul lui Mihail Sadoveanu *Ostrovul lupilor* (1983), scriitor sub zodia căruia a trăit, în mod paradoxal, literatura română din Slovacia decenii întregi ca literatură pastorală și idilică. În *Ostrovul lupilor* ni se dezvăluie o altă parte necunoscută a României, Dobrogea. În roman domină istețimea orientală, bine plasată în substratul dac. În plus, ne întâlnim, pentru prima dată, cu motivul dropiei ca simbol al fericirii ideale.

Un pas editorial important în procesul receptării literaturii române îl reprezintă antologia nuvelei românești contemporane intitulată *Pierduți în Balcania*² (1989), care a vrut să reflecteze câteva dintre liniile de dezvoltare a prozei scurte românești în perioada de la 1945 și până la începutul anilor '70. Este, pe de o parte, o proză scurtă de tip analitic, crescând din simbolurile culturale europene, și, pe de altă parte, o proză colorată, simbolică, înrădăcinată în substratul popular sau specific balcanic. În antologie sunt reprezentate scurte proze ale lui E. Barbu, A. E. Baconsky, D. R. Popescu, Al. Ivasiuc, M. H. Simionescu, M. Preda, F. Neagu, Șt. Bănulescu și V. Voiculescu. Din păcate, în antologie n-au fost incluși prozatorii mai tineri și nici optzeciștii care, bineînțeles, merită un volum independent pe care publicul cititor slovac îl tot așteaptă.

La început, am pomenit faptul că tradiția de receptare a literaturii române în Slovacia datează din primii ani ai secolului al XX-lea. Tradiția aceasta s-a format în diferite perioade și în mod diferit, mai mult sau mai puțin intens, în funcție de împrejurări, cum ar fi posibilitățile traducătorilor și bunăvoința editurilor de a publica traduceri românești, sau factorii externi, nu întotdeauna favorabili, cei sociali, politici sau ideologici; posibilitățile s-au format uneori spontan, alteori sistematic, printr-o politică editorială bine gândită. Activitatea de traducere s-a intensificat la începutul anilor '70 și este strict legată de o generație puternică a româniștilor – traducătorilor, absolvenți ai Facultății de Filozofie a Universității Komenský din Bratislava, secția de limba și literatura română. Aceștia, în cursul deceniului al 8-lea au pășit în cultura slovacă hotărâți să medieze cititorului slovac cele mai reprezentative opere ale literaturii române. În decursul a aproape două decenii au pătruns în spațiul slovac de receptare autori ca: Petru Popescu (*Prins*, 1972), Zaharia Stancu (*Șatra*, 1972; *Ce mult te-am iubit*, 1973), Fănuș Neagu (*Îngerul a strigat*, 1974), Sânziana Pop (*Serenada la trompetă*, 1974), Eugen Barbu (*Groapa*, 1975), Zaharia Stancu (*Desculț*, 1975, a 2-a ediție), Titus Popovici (*Moartea lui Ipu*, 1976), Corina Cristea (*Goana după vânt*, 1977), Hortensia Papadat-Bengescu (*Concert din muzica de Bach*, 1977), Marin Preda (*Intrusul*, 1978), Mateiu Caragiale (*Craii de Curtea Veche*, 1979), Alexandru Ivasiuc (*Păsărilor*, 1979; *Apa*, 1980), Liviu Rebreanu (*Ion*, 1981, ediția a 2-a), Ion Marin Sadoveanu (*Sfârșit de veac în București*, 1982), George Călinescu (*Enigma Otiliei*,

² Titlul preluat de la volumul lui F. Neagu, *Pierdut în Balcania*, și modificat.

1984), Garabet Ibrăileanu (*Adela*, 1984), Mircea Eliade (*Maitreyi, Domnișoara Cristina*, 1988), Dumitru Radu Popescu (*Leul albastru*, 1988). Lista operelor traduse ar fi, bineînțeles mult mai lungă³.

Procesul de receptare a literaturii române, așa de bine pornit, s-a oprit în mod paradoxal după anul 1989, când au căzut toate obstacolele ideologice. A urmat o pauză, de aproape zece ani, care s-a încheiat cu apariția romanului lui M. Eliade, *Noaptea de Sânziene* (2000). Două sunt motivele din cauza cărora cititorul slovac nu poate să nu-l citească. Primul ar consta din faptul că poate să ia cunoștință cu o perioadă agitată și încordată din istoria societății românești, cea de dinaintea războiului și de după terminarea lui. Pe acest fundal se pertractează problema timpului, și acesta este cel de al doilea motiv pentru care romanul nu poate fi ocolit. Timpul în care trăim, în care au loc războaie, catastrofe, dar în care este loc și pentru fericire și bucurie, curge ireversibil și toate dispar în el. Întrebarea pe care și-o pune eroul, cum să ieșim din relativismul care ne înconjoară, cum să scăpăm de timpul care are puterea distrugătoare, este mereu actuală. Oare există un loc și un moment, când omul ar putea să pătrundă în altă dimensiune, să se piardă și, în același moment, să se trezească în altă lume păstrându-și sentimentul fericirii pentru totdeauna ? Eroul caută acest loc toată viața și îl găsește în momentul morții, lângă iubita lui. Accidentul lor are loc, nu întâmplător, în noaptea de Sânziene, o noapte miraculoasă, când se deschide cerul, afară ies puterile terestre și cosmice, noaptea făcătoare de minuni. Această noapte nu este numai simbolul mitologiei păgâne, ci are o anumită forță și pentru creștinism. Pentru Eliade e importantă, și pentru cititor e atrăgătoare, tocmai trecerea de la profan la sacru, contactul lor, îmbinare a două lumi diferite care coexistă, la prima vedere paralele, depărtate una de alta, și, totuși, una în cealaltă. *Noaptea de Sânziene* este apropiată cititorului slovac și pentru faptul că povestește despre aceeași noapte de Sânziene, când, spre deosebire de mitologia românească, se deschide pământul, din care ies toate forțele naturii și reînvie. Gândirea și simbolurile asemănătoare ne sunt apropiate și pentru faptul că le întâlnim în literatura slovacă. De exemplu, în romanul *Mireasa pășunilor de munte* al lui František Švantner, reprezentant important al naturismului slovac. Unul dintre momente cele mai de seamă ale romanului se petrece, de asemenea, în noaptea de Sânziene. De aceea romanul lui M. Eliade ne e așa de drag și traducerea lui a fost apreciată în mod deosebit.

Cea de a doua și ultima traducere din literatura română, la ora actuală, este cartea lui Andrei Pleșu, *Minima moralia* (2001). Tema acestei cărți e, de asemenea, actuală, deși, la prima vedere, poate să provoace asocieri false, cu o anumită tentă moralizatoare. Zilnic trăim diverse stări de disperare, euforii, supărări, dragoste, neputință, speranțe, ne întâlnim cu prieteni și dușmani, ne

³ Pentru lista completă a traducerilor cf. Libuša Vajdová, *Rumunská literatúra v slovenskej kultúre (1890-1990)*, Ústav svetovej literatúry SAV, Bratislava, 2000, p. 243-305.

pomenim cuprinși de un entuziasm care este foarte repede înlocuit de un haos în suflet. Undeva, în pluralitatea acestor stări, își are, însă, locul și competența morală, cuminența, ordinea etică, iertarea. Trăim vremuri grele, când un lucru e clar: conținutul concret al eticii, virtuțile curate în adevăratul sens al cuvântului există mai mult la nivel teoretic, de aceea este interesant să citim, cum „se realizează” virtuțile, respectiv cât de ușor pot deveni vicii. Cartea *Minima moralia*, în ancheta făcută printre editori, a câștigat mai multe voturi și, în general, a avut un ecou pozitiv. Ecou din care iese la iveală că opera aceasta, scrisă în anul 1988, e o dovadă clară că România are ce să dea dacă nu lumii întregi, Europei, care se îndreaptă spre un pan - europenism, desigur. Eserurile lui Pleșu și-au găsit locul în contextul literaturii și al culturii slovace, au captivat cu o evidentă distanță a autorului față de o temă serioasă, ceea ce autorul putea să-și permită ca adevărat cunoscător, care parcă se amuză în fața asocierilor de idei și a imaginilor posibile. Cartea lui Pleșu, neconvențională din punct de vedere al conținutului și al genului, a îmbogățit spațiul slovac de receptare care, de atunci, din păcate, mereu așteaptă apariția altor traduceri din literatura română.

După acest scurt bilanț, în fond fructuos, urmează o întrebare: care sunt perspectivele receptării literaturii române în Slovacia? În Europa sunt multe limbi „mici”, așa cum sunt și literaturi „mici”, inclusiv cea slovacă sau română. Sunt „mici” în sensul numărului mic al vorbitorilor lor, în sensul circulației limitate a limbii, și, de aceea, sunt mai greu accesibile cititorilor străini. În nici un caz nu sunt, însă, de o calitate inferioară. Această dovadă trebuie dată, în primul rând, de traducători, ca buni cunoscători ai limbii și culturii respective, când fac primul și importantul pas pe calea apropierei cititorului slovac de un autor român: alegerea unui titlu potrivit. Alegerea pe care o face traducătorul, care prin faptul acesta devine un diplomat al culturii respective, depinde și de orientarea lui profesională, de cultura și de interesele lui, pe de o parte, cât și de tradiția de receptare a literaturii, deja existentă. La constituirea tradiției de receptare au luat parte toate operele traduse la care trebuie, însă, adăugat și întregul bagaj de cunoștințe, informații despre literatura română, cultură și istorie în mediul receptiv slovac. Informațiile pot să aibă formă diferită - scrisă, vizuală, auditivă și nescrisă, unde intră, de exemplu, informații care circulă pe cale orală, opinii, experiențe bune sau rele ale unor oameni care au fost în contact direct cu realitatea românească. Toate aceste informații se află în subconștientul omului și reînvie în procesul lecturii, traducerii sau interpretării unei opere din spațiul literar respectiv. Astfel determinată, imaginea literaturii române nu este, totuși, stabilă, făcută o dată pentru totdeauna. Dimpotrivă, ea se schimbă în permanență și evoluează în funcție de noile traduceri, dar și de cantitatea și de caracterul informațiilor care vin. În cazul unei literaturi necunoscute este, de obicei, nevoie de a trezi, în primul rând, interesul pentru ea, și, de aceea, se oferă ceva nou, până la ora actuală necunoscut, bizar. Există, însă, și alt mod, cel de a prezenta literatura străină ca literatură apropiată, ca „a noastră”, fără diferențe evidente. Putem zice că această strategie s-a

folosit în cazul receptării literaturii române, arătând-o ca „a noastră”, fără mari diferențe între contextul literar slovac și cel românesc. Bineînțeles, ambele literaturi au trăsăturile lor specifice care le deosebesc. O alteritate va exista totdeauna, evidentă atât la suprafață, privind tema, spațiul mai mult sau mai puțin exotic decât genul ales, cât, mai ales în profunzime, privind construcția literară propriu-zisă. Diferențele literare și estetice există și ele și sunt percepute mai mult la citirea atentă și la interpretarea traducerii respective de către un specialist.

Cunoașterea literaturii române prin intermediul traducerilor este, la ora actuală, în Slovacia, în stadiul la care se resimte, deja, nevoia de a aprofunda imaginea ei eterogenă actuală, de a completa lacunele existente, de a o prezenta în mod complex, fără sublinierea unilaterală a unei direcții, școli literare sau unui singur autor. Rolul traducătorului va crește, și soarta cărților traduse nu va depinde numai de activitatea, energia și perseverența lui, de capacitatea de a-l convinge pe un editor să citească manuscrisul unui scriitor român și să-l publice, ci și de arta de a căuta sponsori și de a-i convinge să investească în literatură.

Închei această reflecție cu o tristă constatare: mă tem că receptarea literaturii române (dar și a altor literaturi) în Slovacia, de acum încolo, nu va depinde nici de calitatea imaginii ei, constituită până acum, nici de gradul cunoașterii ei până în momentul respectiv, ci numai de posibilitățile financiare, din ce în ce mai slabe, ale editorilor, pe de o parte dispuși să editeze traducerile operelor de valoare, inclusiv pe cele românești, dar, pe de altă parte, absolut dependenți de sponsori. Mă tem să nu ne pomenim într-o zi cu „minima literaria”.

La réception de la littérature roumaine en Slovaquie

Le point de départ de notre article est l'affirmation qu'„aucune culture marginale n'est inférieure” que nous avons appliquée à la littérature. Nous avons essayé de prouver la légitimité de cette affirmation en s'appuyant sur la tradition de la réception de la littérature roumaine en Slovaquie. Cette tradition date dès le début du 20e siècle et, dans son évolution, elle a passé par de différentes étapes, de la spontanéité jusqu'à l'activité systématique des maisons d'édition. L'image unilatérale de la littérature roumaine, qui a persévéré jusqu'à la seconde moitié du siècle passé, a changé peu à peu, elle s'est enrichie et a pris la forme hétérogène qui reflète toutes les lignes fondamentales de l'évolution littéraire du 20e siècle. On constate que la connaissance de la littérature roumaine en Slovaquie par l'intermédiaire des traductions est, aujourd'hui, dans le stade où il ne faut plus souligner ni les ressemblances, ni les différences entre les littératures roumaine et slovaque, mais où il faut combler les lacunes, pour que les traductions représentent la littérature roumaine d'une manière complexe, sans insister sur un seul écrivain, sur une seule période ou courant littéraire. Il semble que le rôle du traducteur, qui devient, en même temps, le messenger autochtone de la culture roumaine, soit de plus en plus important et la réception ultérieure de la littérature roumaine en Slovaquie soit totalement dépendante de son activité variée et de sa disposition de s'engager pour la littérature roumaine en dehors de la Roumanie.